

Pomogáts Béla (1934–2023)

SZÉCHENYI Ágnes

Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, tudományos főmunkatárs
ORCID 0009-0008-6157-6923

Az Irodalomtudományi Intézet és a magyar irodalomtudomány egy jól körülírható, sajátos korszakának utolsó képviselőjét gyászoljuk Pomogáts Béla távoztával. Azok közé tartozott, akik az 1964 és 1966 között megjelent hatkötetes, *A magyar irodalom története* című vállalkozásnak, közkeletű nevén a *Spenótnak*, és az 1990-ben megjelent négykötetes, *A magyar irodalom története 1945–1970* című kézikönyvnek, a *Sóskának* egyik fontos munkatársa volt. Az ezekben a kötetekben való közreműködés nem pusztán a folyamatrajzok, portrék, műelemzések megírását jelentette, hanem egy sor küzdelmet is a marxista irodalomtudomány kötelező érvényű szemlélete ellen, a tudomány autonómiájáért.

Pomogáts Béla pályafutása kétszer indult el, először 1957-ben, friss diplomával került az MTA intézetébe gyakornoknak, tanára, Bóka László ajánlásával. A fiatal Pomogáts Béla – bármily hihetetlen is visszatekintve – az intézeti előrejutás első lépcsőfokán kezdte, ő is a máig szinte kötelező bibliográfiai cédulázással foglalkozott Kemény G. Gábor mellett, aki minden bizonnyal megihlette a *Nemmagyar népek – nemzetiségek* történeti bibliográfiáján (1959) keresztül a nemzetiségi-kisebbségi kérdésben. Talán innen eredeztethetjük Pomogáts Béla szellemiségének tágasságát. Gerelyes Endrével és ifjabb Kozocsa Sándorral 1920-ig terjedően cédulázták ki a magyar irodalmi folyóiratokat, hármuk munkája beépült *A magyar irodalomtörténet bibliográfiája* című monumentális, máig használt, immár digitálisan is elérhető alpműbe. Csak utalni érdemes erre a pályakezdesre, mert utána következett a munkásságát majdnem kettétörő több mint fél évtizedes kényszerszünet, a letartóztatás és az internálás. Pomogáts Béla tagja volt a Petőfi Körnek, és mint „mefesz” (azaz az 1956. október 16-án megalakult, a kötelező és egyetlen DISZ-ből kiváló Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetségének tagja) szerény, de elkötelezett résztvevője volt az 1956-os forradalomnak. Eredetileg a MEFESZ fogalmazta meg a forradalomban híressé lett ún. 16 pontot, ami nem maradhatott megtorlatlanul. Pomogáts a forradalom napjaiban cikket írt az egyetemi lapba, *Új magyar külpolitikát!* címmel. Ebben stratégiai váltást javasolt, azt, hogy az ország ápoljon jó kapcsolatot a Nyugattal, figyeljen oda a határon túli magyarokra, és – mint egykori piarista diák – javasolta a Vatikánnal való együttműködést. MEFESZ-küldetése volt, hogy Győrbe utazzon, és felvegye a kapcsolatot Szigethy Attilá-

val, az ideiglenes nemzeti tanács elnökével. A győri pályaudvaron segédkezett többek, köztük az ugyancsak most távozott „párizsi” Sipos Gyula (írói nevén Albert Pál, 1935–2023) és ifjú Vázsonyi Vilmos Nyugatra szökésében. 1959-ben nyúlt utána a bosszúszomjas hatalom, hónapokat töltött börtönben majd internáló táborban, és évekig állt rendőri felügyelet alatt. Kerülő útra kényszerült, technikumai tanár lett.

Figyelmesen olvasva a forradalom idején megjelent cikkét, előre látjuk a későbbi Pomogáts Bélát, a határon túli magyar irodalom értő olvasóját és szolgálóját is. Szakdolgozatát Kuncz Aladár munkásságából írta, akihez közvetett személyes szál is fűzte, Pomogáts Béla OTI főorvos édesanyja kezelte ugyanis az író halála előtt. 1956/57-ben Kunczról írni (Gömöri György, a későbbi cambridge-i irodalomtörténész Dsida Jenőt választotta diplomamunkája tárgyául) az 50-es évek közepén nem volt magától értetődő. Amikor 1965-ben Pomogáts Béla visszakerülhetett az Intézetbe, szakdolgozatát továbbfejlesztve írta meg első könyvét, a Kuncz Aladárról szóló monográfiáját. 1969-ben járt először Erdélyben, mégpedig akadémiai kiküldetésben, s ez az utazás véglegesen meghatározta pályáját. Amikor a határon túli irodalmakat szerettük volna megismerni egyetemistaként, majd pályánk elején, a 80-as években az ő munkái után nyúltunk. A határon túli irodalom nemcsak az új államhatárok mögé kényszerült magyarok területek irodalmát jelentette, hanem a nyugati magyar irodalmakat is. Ilyen fokú szerves egyben-látásra és kapcsolatépítésre sokáig csak Pomogáts Béla, Béládi Miklós és Rónay László voltak képesek. Megszámlálhatatlan mennyiségű napilap-cikket is írt ennek a feladatnak szolgálatában, sokáig ellenszélben.

Pomogáts Béla fokozatosan lépett előre az intézeti ranglétrán, míg nem 1992 és 1996 között már Bodnár György mellett igazgatóhelyettesként állt a Ménesi úti kollektíva élén. Mégsem a megérdemelt intézeti előrelépések jelzik legjobban vagy kizárólagosan pályáját (volt a *Literatura* főszerkesztője is), hanem azok a külső posztok, amelyeket fáradhatatlan utazóként és bölcs kompromisszumkeresőként betöltött. Tagja volt az Anyanyelvi Konferencia vezetőségének, alapítója és alelnöke volt a Történelmi Igazságtétel Bizottságnak, az Ötvenhatos Emlékbizottságnak. Nagyon tudott küzdeni is, meghatározó szerepe volt az Illyés Gyula Archívum és Műhely létrehozásában, s annak tudományos vezetője is volt 2002 és 2013 között.

Ha utazásainak hosszát összeadnánk, akkor az alapján akár többször megkerülhette volna a földgolyót is, hiszen ha csak a 2015-ben a *Korunk*-ban közreadott útinaplóját végigolvassuk, látjuk, mennyit utazott abban az akadémiai évben, s milyen konferenciákon, kulturális-politikai jelentőségű eseményeken adott elő. Nagyvárad, Munkács, Kolozsvár, Szatmárnémeti, Pozsony, majd újból Nagyvárad, Tokaj, Királyfiakarcsa, Oberpullendorf (azaz Felsőpulya), Ada, Székelyudvarhely, Pat, Szenc voltak külföldi úti céljai, s emellett számos itthoni irodalomtudományi konferencián is előadott. Amiért nem könyveit soroljuk elő, annak oka, hogy érzékeltessük, nem a „nagy” eseményeket és színtereket kereste, hanem a magyarul írók és olvasók közösségeit, ott érezte otthon magát, ahol az alkotói és emberi kapcsolatok spontán induló, tartalmas és folyamatos szövetséget jelentettek. Egyedülállóan kiváló volt a kapcsolattartásban is. Juhász Ferenc igen találóan a haza „önkéntes közalkalmazottjának” nevezte Pomogáts Bélát hetvenedik születésnapján.

Az Irodalomtudományi Intézeti honlapjára kitett gyászírban is azt tartottuk fontosnak kiemelni, hogy Pomogáts Béla a rendszerváltás után a Kárpát-medencei magyar kulturális élet kapcsolatrendszerének helyreállításában, intézményeinek kiépítésében játszott egyedülálló és

pótolhatatlan szerepet. Közvetlensége, megnyerő személyisége és jóindulatú iróniája lehetővé tette, hogy gyakorlatilag minden kortársával személyes ismeretséget, sokukkal közeli barátságot tartson fenn. Ebből az egyedülálló kapcsolatrendszerből a békeszerző bölcsesség sugárzott. Pomogáts Béla teljesítménye nemcsak a könyveiben, hanem közéleti szerepvállalásában, küldetéses meggyőződésében fedezhető fel. Az 1956 utáni megtorlás sem rendítette meg, mindig azt mondta és úgy, amit és ahogy gondolt, sajátos humorba csomagolva, de olykor nyers egyértelműséggel, kritikával. Mindig közvetlenül, mélységes jóindulattal, humorral és öniróniával kezelte közéleti feladatait és az adminisztratív funkciókból adódó teendőit. 1987-ben jelen volt a lakitelki találkozóon, ami magától értetődő volt, mert nem is olyan rejtett ellenzékiességéből és a népi irodalomhoz való vonzódásából ez egyenesen következett. 1995 és 2001 között az Írószövetség élén állt, és utolsóként e poszton még sikeres is volt, mert integráló személyiség volt, s néhány évre még úrrá tudott lenni az írókat megosztó politikai, világnézeti és esztétikai ellentételen, és az Írószövetséget legitim, érdemes szervezetként pozícionálta.

Szólnunk kell még arról, milyen irodalomtudományi eszmény jegyében gyakorolta Pomogáts Béla szintézisremető munkáját. Számos megjelent művéből csak kettőt emelünk ki, az 1918 és az 1989 közötti hét évtizedről szóló, a *Magyar irodalom Erdélyben* sorozatcímmel megjelenő összegzését és a *Jelen idő az erdélyi irodalomban* című 1987-es kötetét. Ezeknek a munkáknak dilemmáját az adta, amit a 20. századdal és jelesül a kortárs irodalommal foglalkozó kollégák, intézeti utódok is jól ismernek. Az elmúlt korok irodalmáról írni azért is könnyebb, mert az idő már elvégezte rostáló munkáját, elválasztotta a külön-külön fokú dilettantizmust, illetve a jelentéktelenséget és a rangos alkotásokat, míg a jelenben mindez inkább csak kritikai lehetőség. A jelen irodalomtörténésze vagy a teljességet vállalja, s akkor kevésbé értékes szerzőket és munkákat is bevesz könyvébe, vagy egyúttal kritikusi munkát végez, s akkor amiatt marasztalják el, hogy könyve hiányos. Pomogáts Béla – miközben körülötte, körülöttünk, szükséges és eredményes, de ugyanakkor túlhajtott irodalomelméleti forradalom zajlott – mindvégig a generikus elemzés híve és alkalmazója volt, a művek vizsgálatakor az esztétikai minőség, szövegközpontúság mellett mindig figyelembe vette az alkotást létrehozó történeti és társadalmi körülményeket, az író személyes sorsát és egyéniségét. Az ő eszményi hite az volt, amit Béládi Miklós védelmében egyszer, már annak halála után megfogalmazott: azok, írja hittel, akik „az irodalmat pusztán szövegnek tekintik, és mint ilyet ítélik meg, és azok, akik az irodalmat a nemzeti identitás letéteményeseként értelmezik, ki tudnak egyezni egymással, és az értelmezés világában létrejöhet valamilyen szintézis.” Pomogáts nemzetiidentitás-értelmezése tágas volt, s nem üres fogalom.

Ha a világ nagyot változott e tekintetben is, Pomogáts Béla példakép marad. Az Irodalomtudományi Intézetben készülő új, korszerű irodalomtörténeti szintézise bőven tud meríteni munkáiból.